

Виговським: від загострення суперечностей у боротьбі за владу до придушення повстання та руйнування Полтави.

Варто наголосити на тому, що сучасні вчені в основному погоджуються з викладом подій у праці Величка. Окремі коментарі лише пояснюють читачеві історичний контекст подій, уточнюють фактичний матеріал, пропонують альтернативні думки в історіографічній традиції з приводу трактування тих чи інших подій цієї братовбивчої боротьби.

Історики закидають Самійлу Величку компілятивність, фальшування документів, авторський домисел. Відповідаючи на такі звинувачення перший критик Літопису Г. Карпов пояснював: «літопис складено через переробку матеріалу у формі історії чи роману...», він писав його для «...публіки, а не для вченого гуртка спеціалістів, його твір написано для легкого читання. Коли взяти до уваги тільки зовнішній бік твору, можна прямо сказати: ніхто ще з малоросійських історичних письменників після С. Величка не мав йому рівного» [3, с. 225].

Наголошуємо на майже повній відсутності у праці теоретичних оцінок історичних подій, тенденційно негативному ставленні С.Величка до окремих історичних постатей, у тому числі й Виговського, позитивному — до Московської держави. Поза цим його твір написаний «по гарячим слідам» історичних подій, містить цінний фактичний матеріал, сповна використовуваний дослідниками. Твір має у собі значний морально-етичний та виховний потенціал й потребує поглибленого та ретельного аналізу.

Примітки:

1. Величко С.В. Літопис. Т.1. / Пер. З книжної української мови, вст.стаття, комент. В.О.Шевчука; відп.ред.О.В.Мишанич. – К. : Дніпро, 1991. – 371 с.
2. Свідерський Ю., Окаринський В. Давня і середньовічна історія України. – Ч.1. – Тернопіль: Астон, 2007. – 368 с.
3. Шевчук В. Самійло Величко та його літопис // Величко С. В. Літопис. Т.1. / Пер. З книжної української мови, вст. стаття, комент. В. О.Шевчука; відп.ред.О. В.Мишанич. – К. : Дніпро, 1991.– 371 с.
4. Яковлева Т. Гетьманщина у 2 пол. 50-х років XVII ст. Причини і початок Руїни. – К. : Основи, 1998. – 447 с.

Гадяцький вибір Івана Виговського у баченні Михайла Грушевського

Ірина Дінтан

У 1909 році у «Літературно-науковому віснику» була опублікована історична розвідка М. Грушевського «Виговський і Мазепа». Вихід статті у зазначений час — не випадковий: імперія гучно святкувала 200-ліття Полтавського тріумфу Петра І. Натомість учений закликав «правдивих приятелів поступу і свободи» [1, с. 98] стримано ставитися до вікопомної події, наголошуючи на низці негативних наслідків її не лише для українства, а й навіть для Російської держави, внутрішньої еволюції останньої, російського громадянства та його культури.

Сумнозвісний ювілей став поштовхом для аналітичних роздумів дослідника над витоками української державної ідеї, усвідомленням її політиками козацької доби, чинниками краху державницьких домагань володарів гетьманської булави. Для М. Грушевського 6 (16) вересня 1658 року і 24 жовтня (4 листопада) 1708 року —

відповідно: Гадяцький договір і перехід І. Мазепи на бік Карла XII — події порівняні й суголосні, «граничні стовпи нашого історичного життя» [1, с. 89].

Сто років минуло з часу написання вищезазначеної статті, але питання, порушені в ній, залишаються актуальними не лише в науковому, а, на жаль, і в політико-ідеологічному аспектах. У нашому дискурсі звернемося до висвітлення ключових проблем (з-поміж яких наріжна — українсько-польський компроміс 1658 року) гетьманування Івана Виговського у працях Михайла Грушевського — яскравого репрезентанта народницької школи вітчизняної історіографії, а, відтак, доволі критичного поціновувача діяльності українських державців (принагідно зауважимо, що останній том фундаментальної «Історії України-Руси» присвячений саме подіям 1657-1658 років).

Передовсім автор з'ясовує обставини, за яких генеральний писар Війська Запорозького, усупереч ухвалі старшинської ради (квітень 1657 року) про гетьманство Юрія Хмельницького, по смерті його батька здобуває булаву. Це — поперше. А, по-друге, в якому статусі володіє нею.

М. Грушевський заперечує достовірність «класичного оповідання» «Самовидця» про обрання І. Виговського, оскільки воно «... являється справді більш літературним твором, ніж історичною інформацією; писане з далекої перспективи, з явною і неукритою антипатією до «фортельного ляха і переворотного латинника», ... викликає недовір'я ...» [3; с. 36]. Натомість дослідник покладається на такі документи: листи І. Виговського путивльському (М. Зюзіну) та київському (А. Бутурліну) воєводам відповідно від 26 і 30 серпня 1657 року; свідчення царських посланців І. Роколова та В. Кікіна, київського полковника П. Яненка [3, с. 31-38]. М. Грушевський цитує грамоту новообраного гетьмана на царське ім'я, в якій мовиться, зокрема, наступне: «Хоч іще за життя Б. Хмельницького на уряд гетьманський наречено було Юрія Хмельницького ..., але тому, що він літ совершенних не має, на раді генеральній, котру сьмо по смерті Б. Хмельницького вчинили, вибрали на уряд гетьманський мене — хоч я від того уряду й відмовлявся» [3, с. 38].

М. Грушевський указує на мотиви невиконання старшиною волі покійного гетьмана: «події, що сталися в війську під булавою Юрія: мало авторитетне становище його...» [3, с. 3]; відмова виступити в похід супроти Польщі тощо. «Можливо, — продовжує автор, — що в дійсності він (Виговський) особисто і не рвався так до булави, і не пускався на такі інтриги, як то представляли його противники, і готов був вдовольнитися ролею регента. Але супроти можливості, що против скомпромітованого останнім бунтом Юрія, буде висунена якась інша кандидатура на гетьмана, яка відсунула б від впливу не тільки Юрія, але і всю групу Хмельницького, ця група сама признала за краще висунути кандидатуру Виговського на гетьмана...» [3, с. 37].

Учений відкидає версію про регентство, тимчасовість (до повноліття Хмельниченка) гетьманства І. Виговського. Спираючись на документи, стверджує, що «Виговського обрали гетьманом одразу, але старшина боялась, щоб «чернь козацька», стоячи на боці Юрася, не протестувала проти цього вибору, тому обрання здійснено було не на повній військовій раді, а на старшинському з'їзді, і вже згодом, коли в Москву пішли доноси на цю неформальність, Виговський повторив свій вибір на повній військовій раді і був знову обраний гетьманом» [2, с. 323-324].

М. Грушевський скрупульозно аналізує дії Москви стосовно Чигирини в зв'язку зі смертю Б. Хмельницького: місії В. Кікіна, І. Роколова, М. Матвєєва, діяльність київського (А. Бутурліна) та путивльського (М. Зюзіна) воєвод, посольство під орудою одного з найбільших московських вельмож О. Трубецького, вимоги якого «підкріплювалися» військами Г. Ромодановського. Підкреслює, що загалом сутність нової політичної лінії Царства щодо Гетьманату полягала в тому, щоби не допустити

стабілізації нової державно-політичної системи України, укорінення державницьких традицій управління у старшини та зміцнення поваги до неї всіх станів суспільства. Підсумовує, що ні військово-політичний демарш Москви, ні єзуїтські методи роботи її агентів не завадили старшині самочинно, згідно з «Березневими статтями» 1654 року, обрати 26 серпня (5 вересня) 1657 року свого провідника — І. Виговського, а, згодом, і митрополита — Д. Балабана.

«Новий гетьман, — на думку М. Грушевського, — був людиною досвідченою, тямущою, бувалою, непоганим політиком, при цьому, безперечно, — українським патріотом, щирим автономістом, одноступнем старшини, який разом з нею палко бажав забезпечити свободу і недоторканність України» [2, с. 324].

Аналізуючи первісні зовнішньополітичні орієнтири І. Виговського, учений стверджує, що той «спочатку ... хотів продовжити політику Хмельницького: триматися по можливості нейтрально між Московією і Швецією, Кримом і Польщею, щоб забезпечити спокій в Україні, зміцнити її новий лад і порядок та своє власне становище» [2, с. 324]. Так, ще в середині серпня 1657 року, перебуваючи в статусі генерального писаря, І. Виговський підписує союзницьку декларацію з представником трансільванського князя; у середині вересня того ж року намагається поновити добросусідські відносини з Кримським ханством (зادля укладання мирного трактату навіть погоджується особисто прибути до Бахчисараю).

На особливу увагу заслуговує українсько-шведський договір від 6(16) жовтня 1657 року, що сприймався його авторами як логічне продовження й оформлення військово-дипломатичних взаємин двох держав за гетьманування Б. Хмельницького [4, с. 213]. У трактаті проголошувалося, що «має бути вічна приязнь і політичний союз між королем шведським і його наступниками з одної сторони, і ясновельможним гетьманом і військом Запорозьким з другої. Обов'язуються вони цим договором до обопільної любові, приязні, помочі і воєнної спілки против спільних ворогів і тих, що помагають ворогам другої сторони — з виключкою світл. князя московського, котрим військо Запорізьке зв'язане тісним (формальним) союзом і буде йому захищувати вірність непорушно» [3, с. 64].

М. Грушевський наголошує, що вісім «Договірних пунктів», запропонованих гетьманом послові шведського короля, засвідчують курс І. Виговського на незалежнення й соборність Української держави. Зокрема передбачалося, що «... король шведський признає і проголосить військо Запорізьке з підвладними йому провінціями за наряд свобідний і нікому не підлеглий, і цю свободу й інтереси боронитиме против усіх неприятелів. Границі і території володінь Запорозького війська признає і проголосить, що вони простягаються не тільки до Висли, але й до границь Пруссії, пообіцяє спільними силами здобувати і до Зап. війська віддавати — як от у Литві воєводство Берестейське і Новгородське... Як би прийшлося королеві шведському миритися з поляками, то не інакше він мав би ввійти в згоду, ніж би поляки проголосили військо Запорозьке з його землями за наряд свобідний, виріклися всіх претензій і згадані границі потвердили б не тільки спеціальним записом, але і присягою, за котру заручить світл. король шведський...» [3, с. 65].

Але «... реальна вартість нового союзного трактату, — із жалем констатує учений, — була мінімальна» [3; с. 69]. Бо ж «... незадовго удари, задані поляками шведам на Балтійським помор'ю, в Помор'ю, Пруссії і Інфлянтах, примусили Карла відложити агресивні плани на Польщу і постаратися за всяку ціну помиритися з нею» [3; с. 69]. Відтак, «... Швеція... не могла служити опорою для України. Залишалась Польща і Москва...» [2, с. 325].

Усіма наявними засобами, попри провокуючі обставини, І. Виговський намагався утримати курс попередника у взаєминах із Олексієм Михайловичем. Спершу навіть сподівався отримати булаву не всупереч царському урядові, а за його

допомогою. Саме про це говорив у серпні 1657 року послові трансильванського князя Ференцу Шебеші. Зокрема, претендент на гетьманство конфіденційно повідомляв, що «московський (цар)... писав йому, що віддасть Україну йому до рук — аби нею розпоряджав» [3, с. 8].

Та сталося інакше. Події серпня-жовтня 1657 року засвідчили спробу Москви ревізувати систему своїх стосунків із Чигирином. Усе ж після генеральної ради в Корсуні 11 (21) жовтня, що не лише висловила вотум довіри Виговському, як гетьману, а й схвалила твердість його політики супроти Московії, остання змушена була тимчасово відмовитися від експансіоністських задумів стосовно України. Як наслідок — «...царська грамота до гетьмана з 18 (28) жовтня, в котрій найважливіше було — сама адреса: «війська Запорізького гетьманові І. Виговському і всьому військові Запорізькому»» [3, с. 78]. Суттєво, що цар звелів «... бояринові кн. А. Н. Трубецькому з тов. ...до війська Зап., не йти — аби від того походу нашим підданам, Малої Росії жителям не понести... великих утрат в підводах і кормах» [3, с. 79].

Але довгоочікуваної царської грамоти Виговському та його однодумцям було замало: «... бажали надати якнайбільше політичного престижу своєму пануванню через московське «благословення» (як висловилася старшина в своїй грамоті з Корсунської ради)» [3, с.80]. Цього не сталося, бо ж «... московський уряд думав про те, щоб поставити наступство гетьманів в можливо тіснішу залежність від себе...» [3, с. 80].

На думку М. Грушевського, певний інтерес для дослідника являє «... начерк царської грамоти, що мала заспокоїти українську людність супроти тих чуток, які пішли по Україні про задумане царем скасування українських вільностей» (так звані «статті А. Матвеева») [3, с.80]. Квінтесенція документа — в наступному: «Ми від вас, як вірних підданих ніякої зради ... не чаємо, — але й вам не треба ані в гадці не мати, щоб від нас могли бути якісь утиски на вольності ваші, — ми хочемо вас тримати у всім за вашими правами і вільностями, а наше царське слово ніколе не змінне» [3, с. 81].

З огляду на подальші проімперські дії царського уряду щодо гетьманського (саме в руслі «пунктів А. Матвеева») фарисейство монарших заяв — очевидне. Все ж сам факт порозуміння, хоча й короткоплинного, був позитивним.

М. Грушевський переконаний, що І. Виговський не прагнув розриву з Московією. Упевненість ученого ґрунтується на низці аргументів. Зокрема, стверджений у Корсуні українсько-шведський альянс не мав антимосковського спрямування. У першому ж пункті його наголошувалося: «Воєнна спілка має бути офензивна — крім в. кн. Московського, против котрого Запорізьке військо відмовляється підняти зброю» [3, с. 65]. Взагалі, — на думку дослідника, — Корсунський договір засвідчує, що у цей період Виговський орієнтується не на Польщу, а на її ворогів.

Аналізуючи перебіг українсько-польських перетрактацій у серпні-жовтні 1657 року (місія С.-К.Беневського до Чигирини), М. Грушевський підкреслював послідовність гетьмана у відстоюванні національних інтересів: «... уряд Виговського ... знов-таки положив натиск на необхідність заховати status quo на західній границі — вимагав аби за козаками полишено, те що вони придбали тут під час кампанії Ждановича, і навіть не перешкоджувано дальшій мирній козацькій експансії ...» [3, с. 287–288].

Загалом зусилля І. Виговського увінчалися успіхом: під час перебування Беневського в Україні термін перемир'я з Польщею було продовжено, але тільки до Великодня — 21 квітні 1658 року. Як видно з листування Виговського і Беневського, демаркаційна лінія для козаків проходила по річці Случ, а для поляків — по Горині.

Між ними була нейтральна смуга. Пінськ залишався під протекторатом козаків. Коронна армія мала стояти за умовною лінією, і поляки виступали гарантом того, що татари утримуватимуться від набігів на Україну. Тобто, це була тимчасова угода, що відповідала умовам Віленського перемир'я.

М. Грушевський влучно схарактеризував сутність польської політики І. Виговського в догадяцький період: «... не дати полякам використати українські усобиці для походу на Україну і утримувати в цілості західню лінію, все це ціною обіцянок тієї повної «комбінації», «компланації» і т.д. (вирази очевидно умисно неясні!) і деяких дрібних уступок — теж по можливості більше «язиком», чим на ділі» [3, с. 310].

Навіть в умовах розгортання суспільної кризи в Україні, зовнішнім катализатором якої виступала Московія, польська карта залишалася останньою в дипломатичній колоді Виговського. «До самої весни 1658 р., — стверджує М. Грушевський, — ніщо не віщувало ... різкого звороту в українсько-польських відносинах. Гетьманський уряд вів попередню лінію. Годував польський двір солодкими словами і приємними обіцянками і вичікував повороту до Польщі свого союзника — шведського короля, сподіваючися з тим нового обороту польських справ, а на московську адресу жалувався на ворожі польські замисли, старався розбудити підозріння і по можливості вплинути на відновлення московських операцій проти Польщі. Одночасно – запевняючи польські круги в своїм бажанні відновити приязні і навіть підданські відносини, пильнував якомога поширити сферу своїх фактичних впливів в Західній Україні — територію козацького протекторату над тутешньою шляхтою, містами, православним духовенством і т.д., в очікуванні моменту, коли сприятливі обставини дали б спромогу виразно і безповоротно проголосити ці західні землі частиною Козацької України — по Буг чи по Віслу, в залежності від обставин» [3, с. 286].

Отже, дипломатія І. Виговського упродовж 1657 — зими 1658 років були продовженням політики Б. Хмельницького. Якщо він і порушував «Березневі статті», то це не було спробою розірвати союз із Москвою, це було лише вільне тлумачення статей, як і у Богдана. Зовнішні відносини гетьманів обумовлювалися відданістю ідеї сильної Гетьманщини і прагненням розширити її кордони (перш за все — за рахунок західноукраїнських земель і частково — Білорусі). Говорячи про козацьких керманічів, передусім — про І. Виговського та І. Мазепу, М. Грушевський наголошував: вони «... на взір старого Хмельницького пробували опертися на всі можливі комбінації і фактори — Москву, Польщу, Швецію, Туреччину, Крим. Забезпечення української автономії — се ґрунт, се правдива дійсна вісь, коло якої оберталася (тогочасна) українська політика ...» [1, с. 94].

Чому ж саме Польща, котра впливовою старшиною і Виговським особисто сприймалася як крайній варіант порятунку Гетьманату, в липні-вересні 1658 року стала визначальним орієнтиром Чигирин?

М. Грушевський, аналізуючи гетьманський «Маніфест до європейських урядів», виокремлює умотивування розриву з Царством.

По-перше, не міг офіційний Чигирин легковажити розвитком унійних процесів між Варшавою та Москвою, започаткованих Віленськими перетрактаціями 1656 року. Бо ж «... московське правительство зрадило Україні, ввійшовши в порозуміння з Польщею ... Москва захотіла торгувати долею України, рішати її без згоди і волі самої України...» [1, с. 90].

По-друге, «... двоєдушная и своекорыстная политика московского правительства, — пояснює учений, — вывела его (Выговского) из терпения, и он, потеряв надежду на Москву, начал действовать собственными средствами» [4, с. 205]. Гетьман і його оточення переконалися, що саме «... московські правителі своєю

політикою внесли розбрат і розділ в українське політичне життя, дали змогу різним демагогам, покликуючися на московську поміч і протекцію, організувати опозицію українському законному правительству, підривати його престиж, відмовляти послуху, виставляти своїх претендентів до булави. Ся політика Москви привела вже до страшної внутрішньої війни на Україні (Пушкарівщина) й грозила в будучності ... , незчисленими бідами, підриваючи в корінь політичну силу України й її правлячих верств» [1, с. 91].

Отже, знаковими подіями в поглибленні кризи у відносинах цар — гетьман були такі: прийняття в Москві запорозького посольства, очолюваного М. Стринжою, та заохочення січової охлократії двозначною монаршою грамотою (листопад 1657 року); скликання у лютому 1658 року Генеральної ради в Переяславі задля зміщення Виговського; позірний «нейтралітет», а насправді — підтримка гетьманського заклоту М. Пушкаря-Я. Барабаша; тривале переховування останнього в обозі Г. Ромодановського; розміщення воєвод із залогами в Білій Церкві, Миргороді, Корсуні, Полтаві, Ніжині та Чернігові.

До того ж І. Виговський володів інформацією про наміри Москви порятувати рештки опозиції, щоби використати її для подальшої боротьби з надто самостійним гетьманом. У Чигирині добре усвідомлювали, що «опозиція була погромлена, але не була знищена. Пройшла одна критична хвиля в боротьбі з нею, але за нею могла прийти і друга, і третя — не менше критична ... Розгромлені, пограбовані, до краю озлоблені учасники повстання вийшли за московський кордон і розташувались тут же при українській границі в очікуванні моменту, коли можна буде повести боротьбу з ненависними «панами» наново. Але головне — що маси української «чорні» зісталися на місцях з тою ж ненавистю до тих панських потягів старшини і всіх командних верств. Москві треба було ввести тільки невеличкі військові сили, щоб об'єднати вкруг них всі ці ворожі старшині елементи і розпалити повстання з новою силою — в розмірах далеко більших, ніж це спробували зробити Стринжа, Донець, Пушкар і т.д. самими обіцянками московської підтримки» [3, с. 245].

Водночас, — нагадує М. Грушевський, — були ще й інші чинники польського вибору Чигирини. З-поміж них визначальний — намагання І. Виговського та очолюваного ним державницьки налаштованого угруповання козацької старшини не допустити перетворення України з рівноправного союзника Московії в провінцію імперії, відстояти суверенітет Гетьманату. «Конфлікт українських автономічних змагань з московським централізмом ..., — аналізує дослідник, — устиг зазначитися в цілій ряді пунктів, як скасування церковної автономії України, обсадження головних українських міст московськими воєводами і військовими залогами, а за тим вияснялася програма московського правительства ...: завести московську адміністрацію на Україні, обложити українську людність податками до московського скарбу, обмежити українські «свободи» певними правами самих тільки привілейованих верств, доки догідна хвиля не дасть можливості зробити кінець і їм та підвести все українське життя під загальний московський ранжир» [1, с. 91].

Напрочуд цікавими, і не лише в осмисленні Гадяцького шляху І. Виговського, є міркування М. Грушевського стосовно критеріїв поцінювання діяльності володарів булави (та й загалом непересічних постатей національної минувшини). «Ми не маємо майже нічого, — зауважує вчений; — щоб вяснити нам інтимні думки, властиві заміри, провідні ідеї, й кінцеві цілі політики Виговського і його кругів ... Якби діло їх увінчалось успіхом, воно б пояснило їх задушевні пляни і помирило суспільність і потомство з їх дипломатуванням, з критими ходами, якими вони йшли до своєї мети. А так на руїнах своїх замислів зісталися вони з репутацією інтриганів-зрадників, хитрих егоїстів, сіячів смуту й «измены» ...» [1, с. 92]. Ми ж бо, — продовжує М. Грушевський, — «... бажаючи безсторонньо оцінити політику й

змагання тих людей, мусимо вдовольнитися більше або менше правдоподібними міркуваннями про те, що було властиво метою їх змагань, на підставі тих офіціальних актів, і ще більше — міркуючи з загального розвою політичних ідей і змагань суспільності» [1, с. 92].

Саме виходячи із зазначених засад учений стверджує: «... одно зістається фактом безсумнівним і вірним. Се те, що як один (Виговський), так і другий (Мазепа), при своїх індивідуальних відмінах, при різниці в тактиці, в засобах і способах, в деталях своїх плянів, — були представниками, речниками, носителями політичних змагань, якими глибоко пройняте було все українське суспільство, вся свідома верства українського народу, вся українська інтелігенція їх часів. Їх діло ... не було ні в яким разі особистим ділом, їх винаходом, їх забаганкою» [1, с. 92].

М. Грушевський підкреслює роль світоглядних чинників в осягненні українсько-польського компромісу 1658 року. Адже в системі політичних цінностей тодішньої політичної еліти «золота свобода» польської шляхти була жаданим ідеалом, а державна організація Речі Посполитої — гідним наслідування зразком. Самодержавна й деспотична Московія, що неодноразово засвідчувала як прихований, так і відвертий експансіонізм стосовно «прав і вольностей» Війська Запорозького, відлякувала «нову шляхту» України й, сама того не бажаючи, схилилася до Польщі.

Неабияку вагу в історії українсько-польського зближення мав кримський складник. Пригадаймо: поновлення союзу гетьмана з ханом обумовлювалося необхідністю військового татарського сприяння в приборканні заколоту М. Пушкаря-Л. Барабаша та забезпеченні південних кордонів Гетьманату. Але після 1654 року шлях у Бахчисарай для українського керівництва міг проходити лише через Варшаву в силу чинності польсько-кримської спілки 1653 року. Надалі отримувати татарську підмогу, дієвість якої підтвердили події травня-червня 1658 року, Чигирин міг лише налагодивши політичні взаємини з Варшавою.

Додатковим стимулом для з'яви українсько-польської унії було й те, що в геополітичних реаліях кінця 50-х років бажання Варшави порозумітися з Україною було не меншим, ніж у Чигирині. Безперечно, приватні інтереси колишніх власників українських земель і фіскальні потреби королівського двору впливали на політику Речі Посполитої щодо Війська Запорозького, та все ж не були визначальними. Низка чинників — як міжнародних, так і внутрішньополітичних змушували уряд Яна II Казимира шукати способи оптимального розв'язання конфлікту Корони з Гетьманатом.

По-перше, Військо Запорозьке бачилося потужним політичним, а ймовірно, і військовим союзником короля (і французької партії при Варшавському дворі) в здійсненні реформи державного устрою, що передбачала звуження прерогатив сейму і, відповідно, посилення позицій монарха та сенату. Зазначену тезу напрочуд аргументовано розкриває М. Грушевський: «... Ян Казимир знову рахував на козаків як на свою вірну гвардію, і тепер так само як за часів Володислава різні роялісти, що носилися з гадками реформи польської конституції: зміцнення королівських прерогатив і обмеження шляхетської сваволі, покладали надію на козацьке військо й його симпатії до абсолютної монархії» [3, с. 317].

По-друге, поява Війська Запорозького не в таборі суперників (Московії чи Швеції), а серед союзників короля, істотно зміцнювала міжнародні позиції Речі Посполитої (додамо, що військово-політична допомога Криму, Австрії та Бранденбурга не була альтруїстичною, а передбачала певні поступки польського керівництва). У Варшаві прагматичні політики усвідомлювали необхідність замирення і з козаками, і зі шведами, і з московитами. Правомірно вважали, що «... всі три трактати [...] не суперечать один одному — треба тільки зручно і своєчасно вести кожну річ. Але фундамент — заспокоєння козаків, бо за тим прийде швед або

Москва. Тільки зручно трактувати, і тоді третій, хто б не був, мусив би скакати по нашій волі ...» [3, с. 323].

По-третє, наближення сейму, який мав закріпити польську корону за московським царем, спонукали Яна II Казимира, Марію-Луїзу, їх двір і католицьких єпископів ужити контрзаходів: перш, ніж порвати з Московією, посварити її з козаками і укласти угоду з останніми. Королева сподівалася «... за помічю козаків визволитися з ненависної їй залежності від австрійського двору, взяти назад дані йому обіцянки в справі наступства на польським престолі, передати польську корону французькій династії ...» [3, с. 317].

По-четверте, позиція частини польської аристократії, що усвідомлювала необхідність замирення з козаками, й погоджувалася на певні поступки.

Ілюстрацією таких настроїв може слугувати меморіал познанського воєводи Яна Лещинського, підготовлений на прохання королеви Марії-Луїзи і поданий Яну II Казимиру напередодні сейму 2 липня (н. с.). 1658 року. Автор зосереджується на таких нюансах стосунків уряду Речі Посполитої: «... треба трактувати з ними (козаками) з найбільшою пильністю і щиро! Бо в тім, що досі з ними не прийшло до згоди, не козаки, а ми винні — тому, що трактували їх згорда, не як людей — не то що не рівних нам, але не рахуючи їх людьми! Але Бог показав, що це такі ж люди як і інші, покарав нашу пиху і тепер вони варті великої пошани, більше ніж усі ті, що піддавалися чужому королівству, по невільничому без всяких застережень для своєї свободи — а ті (козаки) так завзято стояли за свої вольності, що годилися скорше погинути ніж жити без свободи. Ми стали нижчими від них, бо вони билися за свою свободу, а ми за своє безсиле панування!» [3, с. 319–320].

Творець меморіалу наголошував, що козаки «... варті того, щоб ми прийняли їх до своєї верстви. В обороні свободи вони будуть ... завзяті, поскільки завважають, що з нами їх свобода безпечніша, ніж під іншими протекторами» [3, с. 318].

Я.Лещинський визнає, що на переговорах незадоволення поляків викликає «... пункт, де вони (козаки) хочуть бути окремим народом ... і мати своїх достойників. [...] Можна згодитись з такою умовою, щоб це була унія така як Литовська: аби один нарід не мав прерогативи перед другим...» [3, с. 320].

Далі в меморіалі розглядався весь комплекс зовнішньої політики Речі Посполитої. Лещинський «... вважає потрібним замирення з усіма трьома ворожими сторонами ...», але «... здійснити це потрібне замирення в такій послідовності: згода з козаками, потім з царем, на останку — з шведами ...» [3, с. 321]. Був певний того, що одночасно з переговорами з Україною «... треба трактувати з Москвою — аби вона не скандалізувалася, що з козаками згода, і на злість не ввійшла в союз з шведами: ... витолкувати Москві, що ця згода не перебиває згоди з нею, бо не вернувши собі козаків ми ніколи не прийшли б до згоди з нею ... Додати, що ми не вирікаємось по давньому трактувати з нею і про наслідство царя [...]. А щоб козаки не скандалізувались планом сукцесії і не боялись помсти за те, що відступили від Москви, то в'яснити козакам, що план цей нічим не загрожує нам і їм. Насамперед — будучи разом («в унії»), ми завсіди зможемо відборонитися від спільних кривд — аби тільки добре об'єднались. По-друге — план цей безпечно загамує війну і продовжить перемир'я. По-третє — стурбує шведа, так що він хоч би й не хотів, мусить з нами замиритись» [3, с. 322].

Водночас познанський воєвода вказує на один, але супротивний Речі Посполитій, пункт козацьких вимог — ліквідація Берестейської церковної унії. «Признає противним своєму католицькому сумлінню її касувати, але радить не заглиблюватися в це релігійне питання, полишаючи його богословам ...» [3, с. 323–324]. А в одному з листів (до Ю. Любомирського) висловлюється доволі толерантно: «... перед усім треба пильнувати консервування нашої релігії, а вже в другій черзі —

повертати інших, і то наукою, мораллю, взірцем, а не нищенням людей: поки тримались першого ішло то нам краще, а як почали наvertати силоміць, то й наша віра пропала ...» [3, с. 319].

Меморіал — це логічне завершення поглядів прогресивно мислячої аристократії на проблему українсько-польського порозуміння, реорганізованого державного співжиття. Світоглядні засади ці багато в чому матеріалізувалися у першій редакції Гадяцького договору, пізніше відкинutoї сеймом.

На певному етапі українсько-польські перемовини увінчалися підписанням 15 липня (н. с.) 1658 року Межиріцької угоди, що, за висновком М. Грушевського, стала підґрунтям Гадяцького трактату. Дослідник доволі критично поціновує її зміст, звинувачуючи П. Тетерю — речника козацьких інтересів — у перебранні повноважень, зайвій поступливості, запобіганні перед Короною. Аналізуючи документ, учений стверджує, що пункти «... представляли собою домагання Виговського на чисто кастріровані спільними зусиллями Беньовського і Тетері. Порівнюючи ці пункти з пізнішим гадяцьким актом бачимо багато подібного, місцями — буквально тотожного, очевидно — Тетеря привіз той начерк умови, що потім ліг основою гадяцької унії, — але спільною рукою з Беньовським вони вичистили його з усяких «еретичних видумок» Немирича — не утримавшись навіть на рівні зборівських пактів, спустившись до білоцерківських» [3, с. 327].

Розгромивши армію опозиції, І.Виговський продовжує перетрактації з Польщею, намагаючись виправити допущену у Межиріччі помилку. Його тогочасне листування з монаршою родиною засвідчує твердість гетьмана у відстоюванні українських інтересів. 5 вересня 1658 року Ян Лещинський у листі до Яна II Казимира висловлює застереження стосовно позиції Виговського: «Признаюсь, що мені не дуже подобається остання відомість, що прийшла зі Львова — мовляв Виговський домагається окремої держави ..., і другий пункт — вільний наєм війська в Польщі — чого Литва не має: скорше хочуть бути незалежними ... , а не горожанами єдиної республіки ...» [3, с. 330].

Але в королівських «... директивах комісарам (особливо Беньовському) — [наказано] не дорожитись, іти на зустріч бажанням Виговського у всім, щоб якнайскорше мати договір і козацьке військо, з огляду, що переговори з Москвою і Швецією попали знову на мертві точки» [3, с. 331].

Польсько-українські переговори завершилися підписанням 6 (16) вересня 1658 року Гадяцького трактату. На основі всебічного аналізу М.Грушевський приходить до висновку, що Гадяцька унія в гетьманському варіанті «... була першим виразом [...], того, що вже перед тим пробивалося в різних актах і заявах, але тільки тепер знайшло скільки-небудь конкретне своє об'явлення: українська державна ідея, окремішність української території і українського народу. Від елементарної оборони «руської віри», рівноправности українського чи білоруського православного елементу з польсько-католицьким, яка наповнює собою перші десятиліття XVII ст., українська суспільність серед кривавих бур Хмельниччини доходить до свідомости потреби гарантій автономного українського життя, політичної самоуправи українського народу, як політичної цілости, української етнографічної території, як окремого тіла» [1, с. 92-93].

Не зупиняючись на детальній характеристиці Гадяцького трактату, оскільки це не є предметом нашої розвідки, зазначимо, що він спрямовувався, насамперед, на реформування Речі Посполитої, бо передбачав утвердження Руського князівства як суб'єкта федерації. Витоки такої державно-політичної реорганізації М. Грушевський убачає в Люблінській унії 1569 року. Тепер «до давнішого польсько-литовського дуалізму мав бути доданий ще третій автономний член, призабутий у 1569 р. Але в інших пунктах політична українська думка ішла далі сього готового взірця. ... і

творила нові форми і гарантії національного життя. Сей, наприклад, український віце-король, виборний доживотний гетьман, з шансами перетворитися в династичного володаря [...], — се була зовсім нова комбінація автономного устрою Великого князівства Литовського з новою козацькою республікою. А в умові, що Велике князівство Руське має зіставитися неутральним на випадок агресивної війни Польщі з царством Московським ... прояв ідеї вічної неутральності України між двома конкурентами — Польщею і Москвою, зародок ідеї про Україну, як самостійну, вічно неутральну державу, під протекторатом Польщі й Московщини» [1, с. 93]. М. Грушевський, покладаючись на записки Голінського, учасника переговорів, наголошує, що такі домагання висувалися козацькими посланцями на початку вересня 1658 року, а не тільки в травні 1659 року.

У руслі вищезазначеного не викликають подиву положення, що містяться в одному з варіантів гадяцьких домовленостей – про збереження добросусідських відносин із Московією, які є найкращим спростуванням тези щодо пропольських настроїв І. Виговського («Гетьмани з військом Зап. [...] мають пробувати в вірності, підданстві і послушенстві у найясн. маєстату королівства польського і наступників його і всій Річпосполитій ... Але так щоб це не нарушало братерства зав'язаного з ханом кримським, а коли може то бути без порушення цілості Річпосполитої — то і з царем московським» [3, с. 361–362]. Варто згадати й пункт, згідно з яким Військо Запорозьке не братиме участі у війні з Московією («Коли б станам Коронним і В. кн. Лит. прийшлося почати війну з царем московським, військо Зап. до такої війни не буде притягнене» [3, с. 361].

Отже, навіть після підписання Гадяцької угоди І. Виговський не прагнув до повного розриву, а тим більше до початку війни з Московією. До того ж мав зважати й на двозначність позиції польських керманічів: існування сильної промосковської партії у Литві, що зумовила (усупереч настановам Яна II Казимира) згоду королівських комісарів на переговорах зі московськими послами на елекцію Олексія Михайловича монархом Речі Посполитої; надії на співпрацю з Московією супроти Швеції (якщо б не вдалося домовитися з першою, не виключалася ймовірність війни, але ... силами Виговського). Усе це позбавляло Гадяцьку угоду зовнішньополітичного підґрунтя й ставило під сумнів саму можливість успішної її реалізації.

А тому гетьман обрав «... політику вичікування поміж Польщею, Москвою і Швецією ...», імовірно «... сподівався дочекатися присилки польського війська. Може, думав, що Москва піде на уступки і на замирення з ним» [3, с. 372]. До того ж Гадяцька угода ще не була затверджена сеймом і населення України ще не знало про неї.

Але подальші події — царська грамота від 3 жовтня (н. с.) 1658 року про зрадництво Виговського; наступ московських підрозділів на Лівобережжя; кінцево невдала дипломатична місія полковника І. Кравченка в Москві; монарша «згода» на замирення з гетьманом на Гадяцьких пунктах і, водночас, підтримка самопроголошеного гетьмана І. Безпалого, жорстокі акції московських воєвод стосовно місцевого населення — засвідчували наростання воєнно-політичного протистояння Гетьманату й Царства.

Між тим І. Виговський мав лише 16 тисяч вірних козаків супроти 150-200-300 тисяч (за різними даними) ратників О. Трубецького. Звісно, після взаємної присяги з кримським ханом (24 квітня 1659 року) військові позиції гетьмана зміцніли: в Україну було спрямовано 80-тисячну орду. Проте військових сил у Чигирині було замало, а на збройну потугу Варшави гетьман уже й не розраховував. Тому, усвідомлюючи малоймовірність успішного затвердження угоди 1658 року вальним сеймом і подальшого її втілення на практиці, українське керівництво починає

формувані альтернативи до гадяцького зовнішньополітичного курсу — проводить переговори зі Стамбулом і Віднем стосовно прийняття турецької або австрійської протекції.

Одночасно з означеними заходами гетьманської дипломатії продовжувався ратифікаційний процес Гадяцьких статей. Скликана в березні 1659 року старшинська рада спрямувала до Варшави посольство на чолі з Т.Носачем аби домагатися не лише схвалення Гадяцького договору, а й прийняття «нових пунктів». Вони передбачали приєднання до Руського князівства Волинського, Руського й Подільського воєводств, запровадження спадкоємного гетьманства, скасування наданих без згоди гетьмана володінь і посад, установа реєстру в 60 тисяч козаків, ліквідацію унії та ін.

Правлячі кола Польщі не лише відхилили «нові пункти», а й стали на шлях обмеження прав і прерогатив Руського князівства, уже зафіксованих у тексті договору. 22 травня (за іншими даними — 12 червня) виправлений текст Гадяцької угоди був ратифікований Варшавським сеймом у найневигіднішому для України варіанті. Він передбачав скорочення реєстру до 30 тисяч осіб, залишення унії, вилучення пункту про обов'язкову участь Руського князівства у майбутній війні Речі Посполитої проти Московії та ін.

Гетьман і його оточення з розпачем і обуренням сприйняли кінцевий варіант угоди. За переконанням М. Грушевського «Виговський мусив належати до тих, що з болем давали виривати з державного плану української політики живі шматки і перевертати його на те лахміття, яким стала в останніх редакціях Гадяцька угода» [3, с. 371].

Чому ж спроба політико-правового розв'язання проблеми українсько-польського протистояння, запропонована у Гадячі 16 вересня 1658 року, залишилася нездійсненою? У руслі відповіді на поставлене запитання подамо оцінку проекту вченим.

М. Грушевський полемізує з «поколіннями польських і українських істориків», які прославляють його «... як акт великої політичної мудрості і розваги, вияв глибоких політичних ідей, дороговказ в далеку будучину...», програму «східно-європейської федерації...», акт братства народів, цікавий документ культурних і політичних змагань ...» [3, с. 285].

Чому ж така скептична, навіть нищівна оцінка схвальних відгуків дослідників Гадяцького трактату? До того ж попередньо ми цитували положення з праць М. Грушевського, у яких міститься позитивна характеристика окремих статей документу.

Насправді ж ніяких розбіжностей у поглядах ученого немає. При належному прочитанні його праць можемо сформулювати певні висновки й застереження.

По-перше, М. Грушевський високо поціновує І. Виговського та його однодумців за усвідомлення ними наріжної ідеї суспільно-політичного розвитку українства — нагальної необхідності власного національно-державного буття — і спробу юридичної фіксації її у відповідних пунктах про «Велике князівство Руське». При цьому наголошує на еволюції української державної ідеї у світогляді національної еліти: «Те, що самому Хмельницькому в перших стадіях його повстання ще ледве уявлялося, в момент його смерті представлялося політичним керманічам України вже зовсім виразно і ясно» [1, с. 93].

Дослідник аргументує своє переконання наступним чином: «Україна вертається під зверхність польського короля і сойму, але не як комплекс провінцій, а як окрема і замкнена політична цілість. Українська територія в своїх етнографічних границях має творити осібне «Велике князівство Руське», з своїми осібними міністрами, скарбами, військом і монетою, з своїм власним виборним шефом гетьманом, якого мають обирати стани сього великого князівства і подають на

затвердження королеві. Коронне військо не має вступу на сю територію, так само місцевим панам не можна держати яких небудь міліцій; єдину воєнну силу має становити козацьке військо під властю гетьмана. Всі уряди можуть займати тільки особи української народности («руської віри»). Українській народності забезпечувалися певні освітні засоби (право заснування двох академій на взірєць краківського університету і т. інше)» [1, с. 93].

По-друге, вчений указує на низку обставин, які змушували І. Виговського та його оточення йти на поступки королівським комісарам у процесі гадяцьких перетрактацій. «Очевидно, — вважає М. Грушевський, — багато значив провал піднятих против Москви операцій під Києвом. На границі Слобожанщини йшло також не гладко. Не було чим Москву залякати і змусити до політики невмішання в українські справи. Але рішаюче значення мабуть мала Орда [...] — порозуміння осягнене комісарами з Карач-Беєм: це могло справді переломити всі заперечення Виговського і старшини. Карач-Бей міг поставити українсько-польську угоду умовою своєї дальшої помочі, інакше погрозити, що полишить козаків і піде до дому» [3, с. 371].

По-третє, М. Грушевський наголошує, що фаховий дослідник кінцево має поціновувати реальні, а не потенційні наслідки договору. Оскільки «... він з'явився в результаті завзятих торгів, завзятого бою за і проти постулату української автономії...», упродовж «... тижня акт цей перероблювано й переписувано разів з десять...», то «перерібками цими приведено ... до повного хаосу, і від головного постулату — оцього «вел. кн. Руського» ... зісталися тільки цілком непоказні сліди...» [3, 367]. І вже зовсім песимістичний присуд автора: «угода була немилосердно покалічена при своїй появі на світ, так що була цілком нежиттездатна» [3, с.375].

Думається, що останнє положення варто прочитувати у якнайширшому контексті, а не просто як констатацію непридатності «консенсусного» варіанту договору. На основі скрупульозного розгляду праць М. Грушевського насмілимося висловити наступне припущення: учений вважав безперспективним не лише Гадяцький трактат, а й польський зовнішньополітичний вибір І. Виговського. Задля аргументації звернімося до творчого доробку М. Грушевського.

По-перше, «...Гадяцька угода не мала виглядів на успіх ...», оскільки консервативна більшість польської шляхти і політично, і психологічно не була готова до парітетного співжиття у реорганізованій Речі Посполитій — федерації трьох народів. «... Утрата України для Польщі, — продовжує учений, — була ще фактом занадто свіжим, щоб польська шляхта могла помиритися з ним і щиро вишукувати новий порядок речей для окремішнього і автономного Великого князівства Руського» [1, с. 94].

По-друге, навіть за практичного втілення Гадяцька унія не могла б гарантувати відносну національно-державну суверенність українства. Справа в тому, що «в 1650-х роках Польща була ще сильна, а козацька України ще надто слабка. Її устрій ще формувався тільки. Її суспільність не емансипувалася від впливів польського життя. Гарантії політичної автономії, навіть якби були проведені в життя, в тих часах не охоронили б її від спольщення, ані від запливу польським панством. А се не давало підстави успішного розвою України, бо таїло в собі задатки дальшої внутрішньої боротьби і потрясінь» [1, с. 97].

По-третє, Гадяцький договір не мав перспективи, оскільки в його засадничих положеннях права козацького загалу та поспільства не були застережені, а відтак, існувала реальна небезпека реставрації дореволюційної моделі соціально-економічних відносин на українських землях. «Для українських мас, — акцентує учений, — вертатися назад під панську кормигу польську, обливу кров'ю недавніх, героїчних змагань до свободи, здавалося чимсь неможливо-диким» [1, с. 94].

По-четверте, Гадяцький договір був нежиттєздатним, оскільки для його українських творців ідеалом соціально-політичного устрою бачилася Річ Посполита з унормованою соціально-становою стратифікацією і, зокрема, панівним становищем шляхетства. М. Грушевський, порівнюючи українсько-московський (1654 рік) і українсько-польський (1658 рік) договори, підсумовує: «Коли переяславська угода 1654 р. виходила з фактичної гегемонії козацтва і старалась сформулювати його соціально-політичну роль і забезпечити її, Гадяцька унія [...] домагається такої гегемонії для української шляхти і в аспекті її політичних і соціально-економічних бажань і мрій буде цю нову унію» [3, с. 372]. Усі вимоги релігійного, адміністративного та економічного спрямування «... в дійсності являються передумовою для політичних претензій православної шляхти [...]. Українські шляхтичі сподівалися ... під патронатом козацького війська і нової уніонської хартії, утворити нову економічну базу... — котра б дала їм змогу помірятися на два фронти — і з усякими католицькими зайдами і з самим козацтвом» [3, с. 372–373].

Учений указує на приреченість задуму «... оперти українську державність на шляхті...» [3, с. 374]. Пояснює, що «... цей план [...] дозрів і розвинувся головню в зв'язку з планами прилучення західних земель до Козацької України [...]. В обставинах тодішньої безкозацької західноукраїнської дійсності така конструкція української держави в цих західних провінціях могла здаватися природною. Але тяжкою іронією було, що якраз західні провінції були вирвані з складу в. кн. Руського при останнім редагуванні Гадяцького акту [...]. В обставинах же східноукраїнських воеводств така концепція козацько-шляхетського дуалізму не могла виглядати чимсь іншим як на політиканську витівку-замах на козацьку гегемонію, позбавлену ґрунту і засуджену тим самим на неминучий провал» [3, с. 374–375].

Відтак Гадяцька унія в концепції І.Виговського – Ю.Немирича, «обрахована на Україну і Білорусь в цілості ... могла б іще мати своє оправдання; фактично обмежена тільки східною Україною, вона тратила його цілком» [3, с.375].

По-п'яте, М.Грушевський вважає спробу збереження української державності за сприяння Речі Посполитої помилковою. Наголошує, що «Хмельницький не хотів возврата к Польше, он желал создать такую политическую комбинацию, которая могла бы обеспечить Украине совершенно независимое положение, и для этого опирался главным образом на Швецию. Выговский по его смерти пошел тем путем и довел переговоры со Швецией до форменного трактата, гарантировавшего со стороны Швеции свободу и независимость украинского народа» [4, с. 213]. В силу нових геополітичних реалій українсько-шведський альянс виявився недієвим. Гетьману «нужно было подождать какой-нибудь другой комбинации, но обстоятельства не позволяли медлить. Выговский вернулся к Польше, но тем совершенно испортил весь план» [4, с. 213].

Отже, у баченні М. Грушевського Гадяцький договір у сеймовому варіанті в силу цілої низки чинників не порятував Гетьманат. І навіть збройний тріумф І. Виговського під Конотопом 28-29 червня (8-9 липня) 1659 року не став підґрунтям для переможного завершення українсько-московської війни. Учений називає фактори, що унеможливили кінцеву перемогу гетьмана: «... кошовий Сірко з запорожцями — ворогами Виговського — напали на Крим, змусили татар покинути Виговського, а потім напали на Чигирин, гетьманську столицю. Московська партія на лівому березі Дніпра після цього знову підняла голову; чутка, що Виговський піддався полякам, озброювала проти нього населення; ніхто не розбирав, на яких умовах це сталося: думка про польське панування обурювала населення, яке не хотіло й чути про Польщу. Польське військо, розміщене Виговським у Сіверщині, викликало, по старій пам'яті, таку ненависть, що в місцевих полках, відданих

Виговському раніше, тепер почалося повстання [...]. Потім із лівого берега настрої перекинулися і на правий: козаки і тут заявляли, що не хочуть повертатися під владу Польщі. Тоді уманський полковник Михайло Ханенко з'єднався з запорожцями Сірка і підняв повстання проти Виговського. Не хотіли терпіти його на гетьманстві і добивалися поновлення Юрія Хмельницького як законного гетьмана [...]. З Виговським залишилося тільки наймане військо і поляки» [2, с. 330-331]. А тому гетьман, легітимність якого підтверджувалася трьома козацькими зібраннями, задля забезпечення України від подальшої Руїни на четвертій «чорній раді» під Германівкою 11 (21) вересня 1659 року поклав булаву.

Звісно, можна захоплюватися першим варіантом Гадяцького трактату. Його прихильників «... очевидно з однієї сторони брала за серце ця показна фразеологія «вільних і рівних», «з'єднання народів», з другого боку — ці широкі концесії українській освіті, релігійній толеранції і под. ...» [3, с. 375-376]. Але подібний підхід — неісторичний. Бо лише формально компроміс 6 (16) вересня 1658 року міг бути підґрунтям федеративного союзу України, Польщі та Литви. Реально ж прогресивні положення акту були почасти обмежені вже в час підписання в Гадячі; потім — суттєво знівельовані в процесі ратифікації Варшавським сеймом. У підсумку Гадяцька унія стала найвищим політичним досягненням правління І.Виговського і водночас першим кроком до трагічного завершення його кар'єри, а, згодом, і життя.

Примітки:

1. Грушевський М. Виговський і Мазепа // Вивід прав України / М.Грушевський, І.Франко, М.Костомаров та ін. — Львів: МП «Слово», 1991. — 128с.
2. Грушевський М. Ілюстрована історія України. — Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2006. — 736 с.
3. Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. — К.: Наукова думка, 1998. — Т. 10. — 408 с.
4. Грушевський М. Очерк истории украинского народа. — К.: Лыбидь, 1990. — 400 с.

Розкриття ключових проблем гетьманування Івана Виговського у працях Дмитра Дорошенка «Нарис Історії України»

Лариса Шаповал

Із плином часу не втрачають свого наукового значення праці видатних дослідників національної минувшини. З поміж них чільне місце належить доробку Дмитра Івановича Дорошенка (1882-1951) — політика, державного діяча часів Центральної Ради та Гетьманату Павла Скоропадського; яскравого репрезентанта державницької школи вітчизняної історіографії [7; с. 139]. Його ім'я в нашій історіографії донедавна було затавровано. Він першим дав науковий огляд історії України як процесу розвитку національної державності, є автором близько однієї тисячі праць з історії України, української історіографії, історії культури, церкви, релігії. Історичні дослідження вченого науковці кваліфікують як праці нового методологічного підходу до висвітлення минулого України, як роботи оригінального наукового синтезу [2; с. 222], [4].

Своєрідним підсумком наукових студій вченого став двотомний «Нарис історії України», який уперше був виданий у Варшаві (1932-1933рр.). За фінансовою допомогою Союзу українців Великобританії названа праця побачила світ удруге в